

บทนำ

สมเด็จพระเอกาทศราชานุภาพ ทรงเป็นบุคคลสำคัญของชาติไทย พระนามและพระเกียรติคุณของพระองค์ท่าน จารึกอยู่ในความจำของชาวไทยทุกคน เพราะพระองค์ท่านได้มีพระคุณแก่ชาติบ้านเมืองหลายด้าน เช่น ในด้านการศึกษา การปกครอง วรรณคดี ประวัติศาสตร์ โบราณคดี อักษรศาสตร์ และรัฐประศาสนศาสตร์ พระองค์ทรงเป็นผู้มีความคิดริเริ่มในงานด้านต่าง ๆ ทรงเป็นผู้นำและผู้อาวุโสวางรากฐานงานสำคัญต่าง ๆ ของชาติ ไม่ว่าจะพระองค์ท่านจะทรงเข้าไปดำเนินการในกรมหรือกระทรวงใด ก็จะทำให้ความเจริญก้าวหน้าให้แก่กรมและกระทรวงนั้น เป็นอเนกประการ

พระเกียรติคุณของพระองค์ท่านมิใช่จะปรากฏอยู่แต่ในประเทศไทยเท่านั้น แต่ได้แผ่ขยายไปทั่วโลก เพราะพระองค์ท่านทรงได้รับยกย่องจากองค์การศึกษา สหประชาชาติ ให้เป็น "บุคคลสำคัญของโลก ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๕" และได้มีการเฉลิมฉลองเป็นทางการในประเทศไทยเนื่องในวันประสูติครบรอบ ๑๐๐ ปีของพระองค์ท่าน เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

ควยเหตุที่สมเด็จพระเอกาทศราชานุภาพ ทรงเป็นบุคคลสำคัญของชาติไทยและของโลกเช่นนี้ จึงมีนักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ต้องการที่จะศึกษาถึงพระชีวประวัติและผลงานของพระองค์ท่านในด้านต่าง ๆ อยู่เสมอ ได้มีผู้ศึกษาพระประวัติและผลงานของสมเด็จพระเอกาทศราชานุภาพในด้านอื่น ๆ ไว้แล้ว เช่น ในด้านรัฐประศาสนศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และ ทั่ว ๆ ไป แต่ยังไม่เคยมีผู้ใดทำการค้นคว้าในด้านเกี่ยวกับวรรณกรรมศาสตร์

เอกสารที่ผู้เขียนไว้แล้ว

จักรกฤษณ์ นรินทรคุณการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย พระนคร คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๐๖. ๖๐๔ หน้า ภาพประกอบ แผนภูมิ ตาราง บรรณานุกรม

หนังสือเล่มนี้เป็นบทความวิจัยเกี่ยวกับชีวประวัติ และการปฏิบัติราชการบริหารแผ่นดินของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงเป็นองค์พระปฐมเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงวางรากฐานความมั่นคงให้แก่ระบบการบริหารราชการแผ่นดินในแนวใหม่ อันมีประสิทธิภาพดียิ่งให้แก่กระทรวงมหาดไทยและแก่ประเทศไทยเป็นส่วนตัว ผู้เขียนได้พยายามที่จะแสดงความคิดเห็นและพระกรณียกิจไว้มากมาย เพื่อสะดวกแก่การพิจารณาวินิจฉัยถึงอรรถนิยามและเอตทัคคะทางการบริหารแผ่นดิน ทั้งในทางผลงานและพฤติกรรมส่วนพระองค์เกี่ยวกับการปฏิบัติราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับการจัดระเบียบแบบแผนของการปกครองตลอดทั้งการวางรากฐานกระทรวงมหาดไทย อันเป็นพระภารกิจที่สำคัญยิ่งของการตั้งกระทรวงขึ้นใหม่ ๆ ตลอดทั้งวิวัฒนาการและพัฒนาการของงานด้านนี้ในระยะเวลาที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งอยู่เป็นเวลาถึง ๒๓ ปีเศษ

สารัตถะของเรื่องอาจจำแนกโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. เป็นการศึกษาเรื่องราวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพผู้ทรงเป็นองค์พระปฐมเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และทรงเป็นผู้วางรากฐานของกระทรวงขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย

๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนำหลักการบริหารสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักเกณฑ์ทางการบริหารที่ใช้อยู่ในทวีปยุโรป มาดำเนินการวางรากฐานของกระทรวงมหาดไทย เป็นเหตุให้ประสิทธิภาพของงานดีขึ้น

๓. วิเคราะห์ให้เห็นความสำคัญของกระทรวงมหาดไทยในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดี อันเปรียบเสมือนพี่เลี้ยง

ของราชการบริหารของกระทรวงอื่น ๆ แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระยาค้ำรง
 ราชานุภาพทรงเป็น "ตัวจักรกล" อันสำคัญและมีคุณภาพสูงของพระบาทสมเด็จพระจุล
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการทำนุบำรุงประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดำเนิน
 นโยบายการปฏิรูประเบียบบริหารราชการแผ่นดิน

๔. เป็นการพิสูจน์ความมุ่งหมายของการดำเนินการของระบบการปกครอง
 ที่กระทรวงมหาดไทยได้ปฏิบัติมาว่า ได้ช่วยแก้ปัญหาสำคัญของประเทศให้หมดไปได้
 อย่างเป็นขั้นเป็นตอน ซึ่งนับว่าเป็นการพัฒนาการปกครองของประเทศให้พอเหมาะแก่
 กาลสมัย

๕. เพื่อเสนอความสำเร็จของภารกิจของ สมเด็จพระยาค้ำรงราชานุภาพ
 ในการบริหารราชการของกระทรวงมหาดไทย จนเป็นที่ให้ได้รับการยก
 ย่องสรรเสริญอย่างกว้างขวางโดยทั่วไปทั้งภายในประเทศและต่างประเทศนั้นว่าขึ้นอยู่กับ
 คุณสมบัติที่ตกตะกอนในฐานะนักบริหารและผู้นำที่ดีของสมเด็จพระยาค้ำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระยาค้ำรงราชานุภาพในฐานะผู้นำทางรัฐประศาสนศาสตร์
 ของเมืองไทย นอกจากจะแสดงพระปรีชาสามารถโดยทรงบำเพ็ญคุณประโยชน์อย่าง
 ใหญ่หลวงให้แก่ประเทศชาติแล้ว พระประพฤติกกรรมและพระจริยาวัตรยังเป็นที่ต้องใจ
 ของบุคคลโดยทั่วไปอีก ทรงมีความรู้ในวิชาการหลายแขนง จนได้รับการยกย่องและ
 สรรเสริญในพระเกียรติอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะการบริหารราชการแผ่นดิน จนพระ
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสว่า "กรมค้ำรงเปรียบเสมือน
 เพชรเม็ดหนึ่งที่ประกับพระมหามงกุฎ"

ประพจน์ ศรีณรงค์ พระชีวประวัติและงานของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ
พระนคร อุกมวิทยา ๒๕๐๕ ภาพประกอบ ๖๗๒ หน้า.

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงได้รับยกย่องเป็น "บุคคลสำคัญ
ของโลก" คนหนึ่งที่ชาวไทยภาคภูมิใจทั้งนี้เพราะพระองค์ท่านได้วางรากฐานความ
เจริญของประเทศไทยไว้เป็นอันมาก อาทิเช่น ในด้านการปกครอง ประวัติศาสตร์
โบราณคดี เป็นต้น จนทรงได้พระสมณนามว่าพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยบาง
พระปฐมเสนาบดีของกระทรวงมหาดไทยบาง คนสำคัญของโลกบาง แมจนพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระดำรัสว่า สมเด็จพระยาคำรง
ราชานุภาพทรงเป็น "เพชรประดับมรกต" นี่เป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญของมหา
บุรุษผู้นี้ว่าสูงเกินและมีค่าแก่แผ่นดินเพียงไร

ผู้เขียนได้ใช้เวลาค้นคว้าเรื่องราวพระชีวประวัติและงานของ สมเด็จพระยาคำรง
ราชานุภาพ ถึง ๑ ปี เพื่อนำเสนอขอเท็จจริงแห่งอัจฉริยภาพของ
สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพที่ทรงใช้พระปรีชาสามารถของพระองค์ท่าน
รับใช้ราชการบ้านเมืองอย่างไร ผู้เขียนได้เน้นให้เห็นว่าแม่ สมเด็จพระยาคำรง
ราชานุภาพจะได้รับการศึกษาเพียงภายในประเทศเท่านั้นก็ตาม พระองค์ท่าน
ก็มีได้ทรงละความเพียรแสวงหาความรู้และประสบการณ์ ทรงนำเอาประสบการณ์จาก
การปฏิบัติงานในต่างประเทศมาคิดแปลงแก้ไขจัดระบบราชการให้เหมาะสมแก่กาลสมัย
และความเป็นอยู่ภายในประเทศในการศึกษาด้านต่าง ๆ เช่น การทหาร การแพทย์
การปกครอง กฎหมาย แม้แต่ในเรื่องที่บุคคลมิได้คาดคิดไปถึง คือ กิจการค่านห้อง
สมุด ก็ได้ทรงเอาใจของและริเริ่มในการจัดตั้ง โดยทรงเป็นกรรมสัมปาทิก
(กรรมการ) และช่วยในการจัดหอพระสมุดสำหรับพระนคร

ผู้เขียนพยายามให้รายละเอียดในทุกตอนของพระชีวประวัติ เพื่อเน้น

ให้ไต่ทราบถึงพระจริยวัตรของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพในการปฏิบัติราชการแผ่นดินด้วยความดี และความเพียรจนได้รับสกุติ พระองค์ท่านทรงรับใช้ราชการแผ่นดินมาด้วยความเรียบร้อยไม่มีชอบบกพร่องใด ๆ แสดงว่าไต่ทรงพยายามอย่างที่สุดที่จะทรงกระทำภารกิจ ๆ ก็ตามให้ลุล่วงสำเร็จไปด้วยดี เหตุนี้จึงทรงเป็นที่กล่าวขวัญถึงโดยทั่วไป ทรงมีความรอบรู้เกี่ยวกับมนุษย์สัมพันธ์เป็นอย่างดี ในคราวเสด็จต่างประเทศ ก็ทรงไต่รับการทอรับอย่างสมพระเกียรติ ในฐานะผู้แทนองค์พระมหากษัตริย์ ความรอบรู้ในเรื่องเมืองไทยเป็นพิเศษช่วยให้พระองค์ท่านไต่ได้รับความนิยมนยกของและนับถือจากปราชญ์ชาวต่างประเทศ

หนังสือเรื่องนี้ผู้เขียนมุ่งเสนอข้อเท็จจริงเกี่ยวกับพระชีวประวัติและผลงานโดยทั่ว ๆ ไป สำหรับงานคานววรรณกรรมนั้นมิได้กล่าวไว้โดยละเอียดกว่าใดนักหนังสือเรื่องอะไรไว้อย่าง การเขียนเป็นแบบตั้งหัวข้อไว้เหมาะสำหรับอ่านเพื่อความรู้ทั่ว ๆ ไป

ปาฐกถา เรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพ และพระประวัติลูกเลา พระนคร ศุกร์สภา ๒๕๐๖ ๒๖๘ หน้า

รวมปาฐกถาต่าง ๆ ซึ่งท่านผู้ทรงคุณวุฒิได้บรรยายเนื่องในโอกาสฉลองวันประสูติครบรอบ ๑๐๐ ปี ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพ เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

ปาฐกถาคังกล่าวนี้มีหลายเรื่อง คือ

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพและหอสมุดแห่งชาติ โดยพระยาอนุমানราชชน กล่าวถึงการทำงานต่าง ๆ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพไปปฏิบัติไปขณะที่พระองค์ท่านทรงอำนวยการหอพระสมุดสำหรับพระนคร (หอสมุดแห่งชาติ)

๑. พระคำรัสเรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรัง ราชานุภาพ พระนิพนธ์ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงกล่าวถึง สมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชานุภาพเกี่ยวกับทุก ๆ เรื่องโดยหยิบยกลักษณะที่เด่น ชัดมากกล่าวและสรุปให้เห็นว่า สมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชานุภาพ ทรงมีความ สำคัญอย่างยิ่งสมควรที่การเฉลิมฉลองพระเกียรติในวันประสูติครบรอบ ๑๐๐ ปีนี้

๓. งานมหาดไทยสมัยสมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชานุภาพ โดย นายประเสริฐ กาญจนกุล กล่าวถึงการที่ชนาภะทรวงมหาดไทยในคานต่าง ในสมัย ที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชานุภาพทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

๔. สมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชานุภาพ กับกรมป่าไม้ โดยนาย กริต สามะพุทช ก่อถึงพระกรณียกิจของสมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชานุภาพใน การก่อตั้งกรมป่าไม้และกำหนดนโยบายทั้งในคานการ เมืองและการปกครองเพื่อให้กรม ป่าไม้เจริญเป็นหลักฐานมาจนถึงปัจจุบันนี้

๕. พระประวัติสมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชานุภาพ เกี่ยวกับราช การโลหกิจ โดย นายสมภพ จันทระประภา กล่าวถึงผลงานต่าง ๆ ที่สมเด็จ ฯ กรม พระยาคำรังราชานุภาพทรงวางเป็นบันทึกรฐานไว้ในกรมโลหกิจ

๖. กิจการสาธารณสุขที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชานุภาพ ทรง ริเริ่มหรือปรับปรุงให้ก้าวหน้า โดย นายแพทย์สงัด เปศลวานิช กล่าวถึงผลงานทาง คานสาธารณสุขที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชานุภาพทรงวางรากฐานไว้

๗. พระกรณียกิจทางการศึกษาของสมเด็จ ฯ กรมพระยาคำรังราชา นุภาพ โดยศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์ กล่าวถึงการศึกษาในสมัยที่สมเด็จ ฯ กรม พระยาคำรังราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

๘. พระประวัติลูกเล้า พระนิพนธ์ หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ทิศกุล

กล่าวถึงพระประวัติโดยสังเขปของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจรัสสุริยวงษ์ รัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นเกียรติคุณอันเป็นเรื่องราวที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจรัสสุริยวงษ์ รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงศึกษาและปฏิบัติในฐานะพสกนิกร จึงนับว่าให้ความรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจรัสสุริยวงษ์ รัชกาลที่ ๖ นอกเหนือไปจากเรื่องทางวิชาการจึงใ้มีผู้ทรงคุณวุฒิได้กล่าวมาแล้ว

ปญญา บริสุทธิ์ Etude sur l'oeuvre du Prince Damrong. These de
Dortorat d' Universite Presentee a la Faculte des
Lettres et Sciences Humaines. 1967. 365 หน้า ภาพประกอบ

หนังสือเรื่องนี้เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเสนอต่อคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยปารีส เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส นับว่าเป็นเอกสารที่เขียนเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจรัสสุริยวงษ์ รัชกาลที่ ๖ เล่มหลังที่สุด

เนื้อเรื่องแบ่งออกเป็น ๗ บท คือ

- บทที่ ๑ พระประวัติย่อของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจรัสสุริยวงษ์ รัชกาลที่ ๖
- บทที่ ๒ พระนิพนธ์ประเภทตำนานวรรณคดีไทย
- บทที่ ๓ พระนิพนธ์ประวัติบุคคล
- บทที่ ๔ พระนิพนธ์ประเภทนิทานต่าง ๆ
- บทที่ ๕ พระนิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี
- บทที่ ๖ พระนิพนธ์บทความอังกฤษในวารสารสยามสมาคม
- บทที่ ๗ พระกวีนิพนธ์ / ภาษา

ผู้เขียนได้เน้นถึงผลงานของพระองค์ท่านในก้านที่ส่งเสริมวรรณกรรมและอักษรศาสตร์ ยกตัวอย่างให้เห็นว่าพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านมีค่าในทางวรรณคดีอย่างไร และภาษาที่ทรงใช้ในพระนิพนธ์นั้นก็ภาษาที่ง่าย ๆ เป็นการส่งเสริมให้ภาษาไทยเป็นภาษาที่มีแบบแผนอันดีงามตราบนานเท่านาน นับได้ว่าหนังสือเล่ม

นี้มีค่าน่าศึกษาเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้า ๓ กรมพระยาจักร์ราชานุภาพอีกเล่มหนึ่ง
 พูนพิศมัย คีตกุล ม.จ. หอ พระประวัติลูกเลา พิมพ์ครั้งที่ ๒ พระนคร
 โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๕๐๕ ๘๘ หน้า ภาพประกอบ

พระประวัติลูกเลาเป็นพระชีวประวัติย่อ ๆ ของสมเด็จพระเจ้า ๓ กรมพระยา
 จักร์ราชานุภาพ ซึ่ง ม.จ. หอ พูนพิศมัย คีตกุล พระธิดาทรงนิพนธ์ขึ้นตามความ
 ประสงค์ของวิทยุรักษาคนแดนเพื่อนำไปออกอากาศทางวิทยุสัปดาห์ละครั้ง ม.จ.
 หอ พูนพิศมัย ได้ทรงนิพนธ์พระชีวประวัติของพระบิดาเป็นตอน ๆ เรียงลำดับเหตุ
 การณนับตั้งแต่พระสมภพจนสิ้นพระชนม์ เพื่อให้เห็นว่าพระองค์ท่านทรงทำงานด้วย
 มลคีธรรมอย่างไร จนก่อให้เกิดประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองมาจนตราบเท่าทุก
 วันนี้ พระนิพนธ์นี้เป็นเรื่องเล่าถึงพระชีวประวัติที่เป็นส่วนพระองค์ คือเป็นเรื่อง
 ภายในระหว่างครอบครัวของสมเด็จพระเจ้า ๓ กรมพระยาจักร์ราชานุภาพมีเก๋เล็กเล็ก ๆ
 น้อย ๆ โดยยกพระคำรัสโต้ตอบกับบุคคลอื่น ๆ เกี่ยวกับราชการและส่วนพระองค์
 บาง พระคำรัสกับบุคคลภายในครอบครัวที่เป็นเชิงสั่งสอนหรือก่อให้เกิดความสำนึก
 คึกบาง ซึ่งมีคหกรรมและมีความหมายลึกซึ้ง เป็นการแสดงให้เห็นถึงความคิดเห็น
 แมในส่วนปลีกย่อยที่สุดของสมเด็จพระเจ้า ๓ กรมพระยาจักร์ราชานุภาพ ฉะนั้นจากสิ่ง
 เล็ก ๆ น้อย ๆ เหล่านี้ พระอัจฉริยะแห่งมหาบุรุษเช่นพระองค์จึงนำความก้าวหน้า
 และความเจริญมาสู่บ้านเมืองเป็นอันมาก อย่างไรก็ตามโดยที่ท่านผู้ทรงนิพนธ์มี
 ฐานะเป็นพระธิดา จึงมีไต่ทรงสรรเสริญสุดขีดไฉไล หนังสือเล่มนี้จึงแตกต่าง
 จากฉบับอื่น ๆ ที่เขียนเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้า ๓ กรมพระยาจักร์ราชานุภาพ

ท่านผู้นิพนธ์บรรยายเรื่องไว้อย่างน่าอ่าน แม้จะเป็นราชาศัพท์ แต่ก็ทรง
 นิพนธ์โดยใช้สำนวนเข้าใจง่าย เมื่ออ่านแล้วทำให้รู้สึกประหนึ่งผู้อ่านกำลังอยู่ตรง
 เบื้องพระพักตร์ของสมเด็จพระเจ้า ๓ กรมพระยาจักร์ราชานุภาพฉนั้น.

วิมลวรรณ ทองปรีชา พระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช วิทยาลัยบูรพคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
วิชาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แผนกวิชาประวัติศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๐๗ พิมพ์
โรเนียว ๔๕๓ หน้า

หนังสือเรื่องนี้เป็นเรื่องการเสนอพระประวัติและงานของสมเด็จพระ
พระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๕ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ คือระยะเวลาตั้งแต่
พระองค์ท่านทรงสมภพ จนถึงสิ้นพระชนม์ เป็นการเสนอพระกรณียกิจอย่างกว้างขวาง
ในทุก ๆ ด้าน เช่น ในด้านการทหาร การศึกษา การปกครอง อักษรศาสตร์ ประวัติ
ศาสตร์ และโบราณคดี ในด้านการปกครองเขียนแต่โดยสรุป เพราะมีผู้อื่นเขียนไว้แล้ว

ความมุ่งหมายของผู้เขียนต้องการเน้นหนักไปในงานด้านที่ยังไม่มีผู้ใคร่วิจัย
ไว้ คือ งานทางการศึกษา ประวัติศาสตร์ และอักษรศาสตร์

ผู้เขียนได้แบ่งเนื้อเรื่องออกเป็น ๑๐ บท เริ่มตั้งแต่บทที่ ๑ ว่าด้วยพระ
ประวัติและพระกรณียกิจเบื้องต้น บทที่ ๒ พระกรณียกิจทางการศึกษา บทที่ ๓ พระ
กรณียกิจทางการปกครอง บทที่ ๔ กรมต่าง ๆ ในกระทรวงมหาดไทย บทที่ ๕ พระ
กรณียกิจทางการแพทย์และการสาธารณสุข บทที่ ๖ การจัดหอพระสมุดและพิพิธภัณฑ์
สถานสำหรับพระนคร บทที่ ๗ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร บทที่ ๘ พระชนม์
ชีพส่วนพระองค์ บทที่ ๙ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชในฐานะนักประวัติศาสตร์

นับว่าผู้เขียนได้ค้นคว้าวิจัยไว้อย่างละเอียด ใช้เป็นหนังสือที่สมควรจะ
อ้างอิงได้

สุจริต ถาวรสุข หนังสือประกวดเรื่องพระประวัติและงานของสมเด็จพระบรม
วงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ส่งเข้าประกวดวันที่ ๒๑ มิถุนายน
 ๒๕๐๖. ๒๕๐,๖,๘๒ หน้า ภาพประกอบเชิงอรรถ

ผู้เขียนหนังสือฉบับนี้เป็นนักการศึกษา เคยได้รับฟังเกี่ยวกับผลงานและ
 สุกุศลผลงาน (ทางการปกครอง) ของสมเด็จพระ ฯ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ประกอบ
 กับผู้เขียนมีความสนใจศึกษาดังงานและพระชีวประวัติของสมเด็จพระ ฯ กรมพระยาคำรง
 ราชานุภาพ ทำให้รู้สึกพิศวงในพระปรีชาสามารถในการจัดงานด้านต่าง ๆ ของสมเด็จพระ
 กรมพระยาคำรงราชานุภาพ จนเมื่อสมเด็จพระ ฯ กรมพระยาคำรงราชานุภาพได้รับการยก
 ย่อง จากองค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่ง สหประชาชาติ ให้เป็น "บุคคล
 สำคัญของโลกประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๕" คนหนึ่ง ทำให้ผู้เขียนเกิดความประทับใจและเกิด
 ความประทับใจและเกิดแนวความคิดที่จะเขียนผลงานของพระองค์ท่านขึ้นโดยที่ยังไม่มี
 ใครเคยเขียนแสดงการวิจัยหรือวิเคราะห์ในทางวิชาการเลย

เนื่องจากผู้เขียนเป็นนักการศึกษา การเขียนจึงเป็นแนวทางการศึกษา
 คือ เป็นเชิงวิทยานิพนธ์ จะเห็นได้ในสารบัญ เรียงลำดับเรื่องไว้ได้อย่างเป็นหมวด
 หมู่ระเบียบ การวางโครงเรื่องเป็นไปตามลำดับเหตุการณ์รับกันกับสารัตถะของเรื่อง
 อานางยังมีรายละเอียดอีกมาก

เนื้อหาของเรื่องในส่วนที่เป็นพระชีวประวัติของสมเด็จพระ ฯ กรมพระยา
 คำรงราชานุภาพนั้นให้ความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับพระราชวงศ์อย่างละเอียด ผูกกับข้อ
 เท็จจริงที่ศึกษามาอ้างอิงและขอเขียนวิจารณ์ของผู้เขียน ทำให้หนังสือนี้แตกต่างจากฉบับ
 อื่น ๆ ส่วนที่เป็นพระชีวประวัตินั้นเขียนได้อย่างละเอียดพิศดารยิ่ง แม้การเขียนจะมี
 ลีลาเป็นการเป็นงาน คือ เขียนเชิงวิทยานิพนธ์แต่ภาษาที่ไม่ยากที่จะเข้าใจ โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งผลงานของสมเด็จพระ ฯ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของผู้

เขียนที่จะวิจัยและวิเคราะห์นั้น ก็ใ้กว้างแนวเรื่องไว้อ่างมีระเบียบ ผู้อ่านจะคล้อยตามเนื้อเรื่องอย่างเพลิดเพลิน แม้ว่าผู้เขียนจะใ้ใจแรงว่าใ้ค้ค้ขอความใ้มากแล้วก็ตาม แต่สาระของเรื่องก็มีใ้ค้ชาคไปแม้แต่น้อย เรื่องนี้ครูสภาใ้ค้จัดพิมพ์จำหน่ายแล้ว

สุลัทธิษณ์ ศิวรักษ์ เรื่องสมเด็จพระยาตากษัรราชานุภาพ พระนคร โรงพิมพ์
พระจันทร์ ๒๕๐๓ ๑๘, ๑๑ หน้า ภาพประกอบ

หนังสือนี้แต่เดิมผู้เขียนเขียนเป็นภาษาอังกฤษ ลงพิมพ์ใน "สามกัศศีสาร" ของสมาคมนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ เมื่อ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย คิศจกุล ทรงใ้รับเรื่องจากผู้เขียนและใ้ค้อ่านเรื่องแล้วทรงรู้สึกพอพระทัย จึงใ้ค้ทรงค้ค้ค้ขอใ้ให้เขียนแปลเป็นภาษาไทย และใ้ค้นำมาพิมพ์เป็นเล่มไว้เนื่องในงานฉลองปีประสูติของสมเด็จพระยาตากษัรราชานุภาพ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓

ผู้เขียนมุ่งสกุค้พระอััจฉริยภาพอันสูงส่งของสมเด็จพระยาตากษัรราชานุภาพ ว่า แม้สมเด็จ ฯ กรมพระยาตากษัรราชานุภาพจะทรงใ้รับการศึกษาภายในประเทศเท่านั้น แต่ก็ทรงมีความรู้แตกฉานในหลาย ๆ ทาง เช่น วัฒนธรรม ประเพณี วรรณคดี พงศาวดาร โบราณคดี ศิลป วิทยาการของไทยโดยทั่ว ๆ ไป แม้จนวิชาการปกครอง (รัฐประศาสนศาสตร์) ทรงเป็นปราชญ์ จนเรียกใ้ค้ว่าเป็นปธานุกรมและสารานุกรมเกี่ยวกับเรื่องเมืองไทยไม่มีใ้ใครเสมอ ทรงใ้รับยกย่องทั้งภายในและนอกประเทศว่าเป็น "บุคคลสำคัญของโลก"

โดยอ่านาจอธิพิพลและอััจฉริยภาพแล้ว สมเด็จ ฯ กรมพระยาตากษัรราชานุภาพทรงเป็นทสองรองลงมาจากพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นที่โปรดปรานและใ้วางพระราชนุค้หุทัย และทรงปฏิบัติราชการต่างพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงรับใ้ช้ใ้ช้อย่างใกล้ชิดมาตลอดรัชกาลอันยืนนานและไพศาลัยนั้น

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ๓ กรมพระยาจักร์ทรงราชูปถัมภ์เป็นผู้วางรากฐานความเจริญ
พัฒนาการให้แก่เมืองไทยหลายอย่าง เคยดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ปฐม
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และตำแหน่งสำคัญอื่น ๆ อีก ทรงมีความพากเพียรแสวงหา
ความรู้มีใฝ่หุยนิ่ง แมเมื่อออกจากราชการกระทรวงแล้วก็ยังทรงรับว่าการหอสมุด ๓ สั
หรับพระนครและพิพิธภัณฑสถานอีกเป็นต้น ตลอดชีวิตของพระองค์ทรงกระทำแต่งานและ
ประกอบแต่ความดี ทำคุณประโยชน์แก่ส่วนรวมอยู่เป็นนิจ

ผู้เขียนแน่ใจให้เห็นว่า สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ๓ กรมพระยาจักร์ทรงราชูปถัมภ์ ทรงทำแ
ความดี หาข้อเสื่อมเสียไม่พบ เมื่อไทยเป็นหนี้บุญคุณสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ๓ กรมพระยาจักร์
ทรงราชูปถัมภ์อย่างมหาศาล ผู้เขียนให้ข้อคิดไว้ว่า น่าจะมีอนุสาวรีย์รูปสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ๓ กรมพระยาจักร์
ทรงราชูปถัมภ์ไว้เพื่อรำลึกถึงท่านอีกสักอย่างหนึ่ง เพราะเท่าที่มีอยู่ คือ "หอสมุดจักร์"
นี้ยังไม่สมพระเกียรติประวัติและพระคุณานุคุณของท่านที่มีต่อชาวไทยและประเทศไทย.

อนุমানราชชน, พระยา เมื่อข้าพเจ้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พระนคร โรงพิมพ์สำนักทำ
เนียบนายกรัฐมนตรี ๒๕๐๘ ๕๘ หน้า ภาพประกอบ

ท่านผู้นี้เป็นนักวรรณคดีและปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ในบรรณพิภพของเมืองไทย
ปัจจุบัน เนื่องจากท่านเป็นผู้ใหญ่ มีชีวิตอันยืนนานได้เห็นโลกทั้งแบบเก่าและแบบใหม่จึง
มีเรื่องที่จะนำมาศึกษามากมาย สำหรับหนังสือเรื่องนี้นั้นท่านประพันธ์ขึ้นมาจากความทรง
จำเรื่องราวในอดีตที่ท่านได้ประสบมาด้วยตนเอง ซึ่งจะมีข้อเท็จจริงปลุกย่อยที่ไม่มีในพื้น
โดยเฉพาะเกี่ยวกับพระชวประวัติและพระจริยวัตรอันเกี่ยวกับการปฏิบัติงานที่หอพระสมุด
สำหรับพระนครของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ๓ กรมพระยาจักร์ทรงราชูปถัมภ์

เนื้อหาของเรื่องมุ่งกล่าวถึงความเป็นมาหรือประวัติเรื่องราวนับแต่แรก
เริ่มหอพระสมุด ๓ ผู้เขียนกล่าวถึงประวัติพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ๓ กรมพระยาจักร์ทรง
ราชูปถัมภ์ ในการริเริ่มงานหอพระสมุดและที่ทรงเลือกสรรบุคคลที่มีสมรรถภาพเหมาะแก่

งาน ซึ่งท่านผู้เขียนได้มีโอกาสรู้จักและเกี่ยวข้องกับ จึงทำให้ได้เกิดความรู้อย่าง
กับเรื่องหอสมุดและหนังสือว่า ในสมัยแรกเริ่มมีการจัดหอพระสมุคนั้น มีความเป็น
มาอย่างไร ค่าเนนการอย่างไร มีระเบียบวิธีปฏิบัติกันอย่างไร

โดยเหตุที่ท่านผู้เขียนได้มีโอกาสติดต่อกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพอย่างใกล้ชิด มีความสนใจร่วมกันเกี่ยวกับหนังสือ และโอกาสอำนวยให้ได้
สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในปัญหาทางวรรณกรรมกันเสมอ ๆ ทั้งได้เคยยกปัญหา
ในวรรณคดีสำคัญ ๆ หลายเรื่องมาพูดคุยกัน จึงได้นำเอาความคิดเห็นที่นำรู้และ
มีค่าที่อาจจะหาไม่พบในที่แห่งอื่น ๆ มาเสนอ เป็นการแสดงความคิดเห็นทั้งของ
สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และของผู้เขียนเอง ฉะนั้น จากหนังสือเล่มนี้
นอกจากจะเป็นประวัติส่วนย่อยของกิจการงานหอสมุดแล้ว ยังเป็นส่วนหนึ่งแห่ง
ชีวประวัติทั้งของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และของผู้เขียนเองด้วย
แบบอย่างการเขียนใช้ภาษาง่าย ๆ เข้าใจดี อ่านแล้วเพลิดเพลิน

ความมุ่งหมายและขอบเขตของการค้นคว้า

สำหรับวิทยานิพนธ์เรื่อง "สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ . พระนิ
พนธ์และผลงานด้านพัฒนาหอสมุดแห่งชาติของพระองค์" นี้มุ่งเฉพาะการค้นคว้าที่เกี่ยว
กับพระประวัติและผลงานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในหน้าที่เกี่ยวกับ
วิชาบรรณารักษศาสตร์ คือได้ทำการค้นคว้าเกี่ยวกับงานพระนิพนธ์ของพระองค์ที่
เกี่ยวกับงานต่าง ๆ ของหอสมุดแห่งชาติในสมัยเริ่มแรก ไว้ทั้งหมด นำมาวิเคราะห์วิจัย
ให้เห็นว่า สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระปรีชาสามารถอย่างไร
บ้าง โดยจำกัดขอบเขตของการค้นคว้าไว้ ดังต่อไปนี้

๑. เพื่อศึกษาพระประวัติของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพใน
ด้านที่มีผลเกี่ยวกับงานพระนิพนธ์และหอสมุดทั้งโดยตรงและโดยอ้อม
๒. เพื่อวิจัยงานพระนิพนธ์และรวบรวมผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์ที่
ทั้งหมดไว้

๓. เพื่อศึกษาถึงการพัฒนาหอสมุดแห่งชาติในสมัยเริ่มแรก ของสมเด็จพระเจ้า
กรมพระยาคำรงราชานุภาพ
๔. เพื่อศึกษาถึงพระภารกิจของพระองค์ท่าน ที่มีผลต่องานพระนิพนธ์และ
งานหอสมุด
๕. เพื่อเน้นให้เห็นตัวอย่างอันดีในการปฏิบัติงานของพระองค์ท่าน

เอกสารที่ไซ้ประกอบการค้นคว้า

ในการค้นคว้าเพื่อเขียนวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้เขียนได้อ่านหนังสือภาษาไทย และภาษาต่างประเทศหลายเล่ม เพื่อศึกษาถึงวิธีเขียนเกี่ยวกับประวัติบุคคลคานห้องสมุดในต่างประเทศ เช่น ชีวประวัติของนายเมลวิด คิวอี้ ชีวประวัติของผู้นำคานห้องสมุดในสหรัฐอเมริกา หลักเกณฑ์การเขียนวิทยานิพนธ์ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการเขียนชีวประวัติบุคคลสำคัญในคานบรรณารักษศาสตร์ของไทย ผู้เขียนได้อ่านหนังสือพระประวัติและงานของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพที่มีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้แล้วหลายเล่ม

นอกจากนี้ ผู้เขียนได้อ่านพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทุกเล่มเท่าที่จะค้นได้ใน หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดคำรงราชานุภาพ ราชบัณฑิตยสถาน กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมทั้งค้นคว้ารายงานต่าง ๆ ของหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ราชบัณฑิตยสถาน กรมศิลปากร รายงานของกระทรวงศึกษาธิการ และ ราชกิจจานุเบกษา ฯลฯ

การเสนอเรื่อง

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้แบ่งออกเป็น ๕ บทคือ

บทนำ กล่าวถึงความสำคัญของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ความมุ่งหมายและขอบเขตของการค้นคว้า เอกสารที่มีผู้เขียนไว้แล้ว และ เอกสารที่ไซ้ประกอบการค้นคว้า

บทที่ ๑ ว่าด้วยพระประวัติย่อของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ
ทั้งในเรื่องทั่วไปและมีอิทธิพลต่องานพระนิพนธ์และงานหอสมุดของพระองค์ท่าน
ทั้งนี้เป็นการเสนอเรื่องโดยย่อเพราะมีผู้ทำการวิจัยโดยละเอียดหลายเล่มแล้ว

บทที่ ๒ ว่าด้วยงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ
ซึ่งได้แบ่งออกเป็นหัวข้อย่อย ๆ ว่าด้วยประเภทต่าง ๆ ของงานพระนิพนธ์

บทที่ ๓ ว่าด้วยงานพัฒนาหอพระสมุดสำหรับพระนคร (หอสมุดแห่งชาติ)
ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งแบ่งออกเป็นหลายตอนคือ

ตอนที่ ๑ ว่าด้วยประวัติความเป็นมาของหอพระสมุดสำหรับพระนคร

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยหอพระสมุดสำหรับพระนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๘ ถึง
พ.ศ. ๒๔๕๘

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยหอพระสมุดสำหรับพระนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๘
ถึง พ.ศ. ๒๔๖๔

ตอนที่ ๔ ว่าด้วยหอพระสมุดสำหรับพระนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๔
ถึง พ.ศ. ๒๔๗๖

บทส่งท้าย ว่าด้วยพระเกียรติคุณของสมเด็จพระเจ้ากรมพระยาคำรงราชานุภาพ
และพระอนุสรณ์เกี่ยวกับผลงานพระนิพนธ์และงานหอสมุด ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยา
คำรงราชานุภาพ พระอนุสรณ์นี้คือ "หอสมุดคำรงราชานุภาพ"